

UOT № 343.1

YENİ AÇILMIŞ HALLAR ÜZRƏ YENİDƏN MÜHAKİMƏNİN HÜQUQİ MÜMKÜNLÜYÜ VƏ AKTUAL PROBLEMLƏR

L.İ.Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti

Bakı, Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi 33

e-mail: lala.mammadova@karabakh.edu.az

Açar sözlər: cinayət işinə yenidən baxılması, Cinayət-Prosesual Məcəllə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, hüquqi müəyyənlik, məhkəmə hökmü

Keywords: criminal case revision, Criminal Procedure Code, European Court of Human Rights, legal certainty, judicial decision

Ключевые слова: пересмотр уголовных дел, Уголовно-процессуальный кодекс, Европейский суд по правам человека, правовая определённость, судебное решение

Giriş

Cinayət mühakimə icraatında *res judicata* prinsipi – yəni məhkəmə qərarlarının qətiliyi – hüquqi müəyyənliyin və məhkəmə qərarlarının sabitliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Lakin bu prinsip bəzən digər fundamental bir dəyərlə – ədalətə nail olunması tələbi ilə toqquşa bilər. Əgər hüquq pozuntusu nəticəsində bir şəxs əsassız olaraq məhkum olunubsa, məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə mindiyi üçün qəti olsa belə, hüquq sistemi baş vermiş prosesual yanlışlığın aradan qaldırılması və ədalətin bərpası üçün effektiv hüquqi mexanizmlər təqdim etməlidir.

Ədalət mühakiməsinin yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi prinsipi «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda, eləcə də Azərbaycan Respublikasının CPM-də də (maddə 23) təsbit edilmişdir. Bundan əlavə o da qeyd edilməlidir ki, bu prinsip beynəlxalq hüququn prinsipi kimi də çıxış edir. Belə ki, bu prinsip bir çox beynəlxalq hüquqi sənədlərdə, xüsusilə də 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, 1966-cı il tarixli Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktda, 1985-ci il tarixli Məhkəmə Orqanlarının Müstəqilliyinin Əsas Prinsipləri, 1990-cı il tarixli Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinin əsas prinsiplərinin səmərəli həyata keçirilməsi Prosedurlarında öz əksini tapmışdır (United Nations, 1990).

Yenidən məhkəmə baxışının həyata keçirilməsi yalnız qanuni qüvvəyə minmiş hökmlərdəki səhvlərin aradan qaldırılması üçün istifadə edilə bilən qeyri-adi (fövqəladə) bir hüquqi yoldur.

Azərbaycan Cinayət-Prosesual Məcəlləsində (CPM) məhkumun xeyrinə olduğu kimi, əleyhinə də işə yenidən baxılmanın əsasları tənzimlənmişdir (Abbasova, 2018). Məhkumun xeyrinə nəzərdə tutulan işə yenidən baxılma əsaslarından biri və ən geniş əhatəli — yeni halların və ya yeni sübutların meydana çıxmasıdır. Tətbiq sahəsinə baxıldıqda, yeni hallar və ya yeni sübutların üzə çıxmasının yenidən mühakimənin icra olunması üçün əsas təşkil etdiyi aydın olur. Bu səbəbdən, yeni hallar və ya yeni sübutların üzə çıxması əsasında mühakimənin yenidən aparılması institutu daim aktual və əhəmiyyətli olaraq qalır. Bu araşdırma mövzuya dair mübahisəli məqamların, aktual problemlərin

aydınlaşdırılması məqsədi daşıyır.

Yalnız qanuni qüvvəyə minmiş hökmdə səhv məhkəmə qərarlarının mövcudluğu müəyyən edildiyi hallarda yeni açılmış hallar üzrə olan xüsusi icraata müraciət edilə biləcəyi nəzərə alındıqda, "səhv məhkəmə qərarı" anlayışının məzmunu və hüdudları aydınlaşdırılmalıdır. Bu kontekstdə, sözügedən səhvin hökmün hüquqi əsaslarına, yoxsa faktiki halların qiymətləndirilməsinə aid olması məsələsi elmi-hüquqi baxımdan dəqiqləşdirilməlidir.

Yenidən məhkəmə baxışı institutunun ümumi xüsusiyyətlərinə və CPM-də mövcud normalara nəzər salındıqda, səhv məhkəmə qərarının yalnız hökmün maddi (faktiki) tərəfinə aid olan səhvlərlə məhdudlaşdığının başa düşülməsi vacibdir. Belə ki, CPM-də hökmün hüquqi tərəfinə təsir edən səhvlərin yenidən məhkəmə baxışı üçün əsas təşkil edəcəyinə dair hər hansı bir müddəa nəzərdə tutulmamışdır. Türk Ceza Mühakəməsi Kanununun 311-ci maddəsinin birinci bəndinin (f) yarım bəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının da mühakimə icraatının yenidən aparılması üçün əsas sayıldığı göstərilmişdir ki, bu da göstərir ki, yalnız qanunda açıq şəkildə qeyd edildiyi hallarda hökmün hüquqi tərəfinə təsir edən səhvlər yenidən baxma əsası ola bilər (Bakım, 2013).

Bütün bu səbəblərə görə, doktrinada yenidən mühakimə olunma institutunun izahında istifadə edilən "səhv məhkəmə qərarı" anlayışının yalnız hökmün maddi (faktiki) tərəfinə təsir edən səhvləri əhatə etdiyi, hökmün hüquqi tərəfinə təsir edən səhvlərin isə yenidən məhkəmə baxışı üçün əsas təşkil etməyəcəyi qeyd olunmalıdır.

1. Avropa hüquq sistemlərində yenidən mühakimə olunma institutuna sisteməlik yanaşmalar

Avropa hüquq sistemlərində məhkəmənin yekun qərarından sonra məlum olan yeni faktlar və ya ciddi prosessual pozuntular əsasında məhkum edilmiş şəxsin işinə yenidən baxılması hüquqi dövlət və ədalətli məhkəmə mühakiməsi prinsiplərinin bir ifadəsidir. Bu yanaşma, hüququn qətiyyəti (res judicata) ilə ədalətin təmin olunması arasındakı tarazlığın qorunmasına xidmət edir. Belə hallarda "yenidən mühakimə olunma" (və ya "revisione") institutu istisna hüquqi müdafiə mexanizmi kimi çıxış edir və yalnız müəyyən hüquqi əsaslar olduqda tətbiq edilir (Marandola & Bene, 2017).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində isə bu institut 455–467-ci maddələrdə ətraflı şəkildə tənzimlənmişdir. Məcəllədə göstərilir ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmünə və ya digər yekun qərarlara qarşı, əgər yeni halların və ya hüquqi pozuntuların ortaya çıxması həmin qərarın əsassız və ya ədalətsiz olduğunu göstərsə, işə yenidən baxılması mümkündür. Bu institut AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəlikləri, xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası çərçivəsində təfsir edilir.

İtaliya hüququnda isə "revisione" institutu *Codice di Procedura Penale*-nin (CPP) 629–634-cü maddələri ilə tənzimlənir (Bolognari, 2018). Revisione, İtaliya hüquq sistemində istisna müdafiə vasitəsi olmaqla, məhkum edilmiş şəxsin xeyrinə və ya əleyhinə tətbiq edilə bilər. Bu institutun tətbiqi üçün əsas şərtlər arasında yeni və daha öncə məlum olmayan faktların meydana çıxması, sübutların saxtalaşdırılması və ya ciddi prosessual hüquq pozuntularının müəyyənləşdirilməsi göstərilə bilər. İtaliya Konstitusiyaya Məhkəməsinin və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent qərarları bu institutun

tətbiqinə mühüm təsir göstərmişdir. Xüsusilə ECtHR-in *Sejdovic v. Italy* işi bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Italy, 1988).

Bütün bu hüquq sistemlərində yenidən mühakimə olunma institutu, həm normativ əsaslarla, həm də məhkəmə təcrübəsi baxımından oxşar prinsiplərə əsaslansa da, tətbiq mexanizmləri və hüquqi təfsirlər baxımından fərqliliklər göstərməkdədir. Bu fərqliliklər isə hər bir ölkənin hüquqi ənənələri, konstitusion normaları və insan hüquqlarına yanaşma tərzilə izah olunur.

2. İtaliya Respublikasında yeni açılmış hallar üzrə icraatın hüquqi tənzimlənməsi

İtaliya hüquq sistemində *revisione* (yenidən mühakimə) institutu, *res judicata* doktrinasının – yəni qəti məhkəmə qərarlarının dəyişməzliyi prinsipinin – azsaylı istisnalarından biridir. Bu mexanizm mahiyyət etibarilə qeyri-adi bir hüquqi müdafiə vasitəsi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Onun məqsədi, hər qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı üçün təkrar icraat aparmaq deyil, yalnız məhkəmə prosesində ciddi prosessual və ya maddi-hüquqi nöqsanların mövcudluğu, habelə işin nəticəsinə birbaşa təsir göstərə biləcək yeni və həlledici faktların üzə çıxması hallarında işə yenidən baxılmasını təmin etməkdir (Davies, 2012). Yenidən mühakimə institutunun əsas funksiyası, xüsusilə hüquq sisteminin əsassız bir məhkumluğa səbəb olduğu hallarda, məhkum olunmuş şəxsin xeyrinə ədalətin bərpasını təmin etməkdir.

İtaliya Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 629–634-cü maddələrində, yenidən baxma institutunu tənzimləyən hüquqi normmalar əks olunmuşdur. 629-cu maddəyə əsasən, yenidən baxma istənilən vaxt tələb oluna bilər – hətta hökm icra edilmiş və ya cinayət məsuliyyəti aradan qalxmış olsa belə. Bu prosedur yalnız məhkum olunmuş şəxsin xeyrinə tətbiq edilə bilər.

Yenidən mühakimə yalnız ittiham hökmünə və ya qərarlarına deyil, eyni zamanda güzəştli razılaşma ilə nəticələnmiş (Cinayət-Prosessual Məcəllənin 444-cü maddəsinin 2-ci bəndi) və cinayət əmri (*decreto penale di condanna*) kimi digər qəti qərarlara da şamil edilir (Yenisey & Nuhoğlu, 2014).

Bu mexanizm *apellyasiya* (*appello*) və ya *kasasiya* şikayəti (*ricorso per cassazione*) kimi adi hüquqi müdafiə vasitələrindən fərqlənir. Belə ki, həmin müdafiə vasitələri qərarın qəti qüvvəyə minməsindən əvvəl tətbiq olunur. Halbuki yenidən mühakimə icraatı yalnız qəti hökmdən sonra tətbiq edilə bilən istisna prosedurdur. Bu prosedur, sadəcə işin yenidən qiymətləndirilməsi və ya ikinci bir hüquqi fikir təqdim etməklə kifayətlənmir; əksinə, çox konkret, məhdud əsaslara və ciddi sübut yükünə əsaslanmalıdır.

Tarixi baxımdan, İtaliya hüquq doktrinası işə yenidən baxılması (yenidən mühakimə olunma) institutunun həddindən artıq genişləndirilməsinə ehtiyatla yanaşmışdır. Məsələn, 1929-cu ilə aid hüquqi mənbələrdə yenidən baxmanın məhkəmə qərarlarının sonsuz şəkildə mübahisələndirilməsi və ya məhkəmə hakimiyyətinin sarsıdılması üçün sui-istifadə vasitəsinə çevrilə biləcəyi ilə bağlı narahatlıqlar ifadə olunmuşdur. Bununla belə, zaman keçdikcə formalaşan ümumi razılığa görə, yaxşı tənzimlənmiş və səlahiyyət həddləri dəqiq müəyyən edilmiş yenidən mühakimə proseduru, cinayət ədalət mühakiməsi sisteminin bütövlüyünün, sabitliyinin və hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır (Corte costituzionale, 2011). Müasir dövrdə *revisione* (yenidən mühakimə olunma) hüquq institutuna qəti məhkəmə qərarları-

nın dəyişməzliyi prinsipi ilə təqsirsiz şəxslərin bərpası mümkün olmayan nəticələrdən qorunması zərurəti arasında düşünülmüş bir tarazlıq kimi baxılır. Bu institut müasir demokratik hüquqi dövlətlərdə ədalət anlayışının təkamülünü əks etdirir. Belə ki, bu təkamül həm daxili hüquqi islahatlarla, həm də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası kimi supranational (ümumavropa) hüquq standartları ilə formalaşır.

3. Türkiyənin cinayət-prosessual qanunverciliyində yenidən mühakimə zamanı təqsirləndirilən şəxsin statusu: prosessual normalar, hüquqi zamanətlər və istisna hallar

Türkiyə Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (CMK) kontekstində mühakimənin yenilənməsi həm təqsirləndirilən şəxsin lehinə, həm də əleyhinə tətbiq edilə bilən fəvqəladə hüquqi müdafiə vasitəsi kimi tanınır. Lakin bir sıra hüquqşünaslar və hüquqi doktrina nümayəndələri "aleyhe yeniləmə"nin qəbul edilməsinə tənqidi yanaşır.

Əleyhinə yenidən mühakimə institutuna tənqidi yanaşma bir neçə əsas prinsipə söykənir. İlk olaraq, bəraət hökmü fərdin azadlığını və hüquqi statusunu bərpa edən yekun aktdır, ona görə də belə bir qərarın dəyişməzliyi hüquqi dövlətin təməl elementi sayılan hüquqi müəyyənliyi təmin etməlidir. İkincisi, dövlətin, xüsusilə prokurorluğun sübut toplamaq imkanlarının genişliyi nəzərə alındıqda, bəraətdən sonra yenidən təqibin başlanması təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd hesab oluna bilər. Üçüncüsü, eyni şəxs barəsində eyni faktlara görə prosesin yenidən başlanması "təkrar mühakimə" təəssüratı yaradır, bu isə hüquqi təhlükəsizlik prinsipini sarsıdır və məhkəmə sisteminə etimadı zəiflədir. Dördüncüsü, yenidən baxış yalnız təqsirləndirilənin lehinə olduqda – məsələn, yeni bəraətverici sübutlar üzə çıxdıqda və ya prosessual kobud pozuntuların aradan qaldırılmasına yönəldikdə – cəmiyyətin ədalət duyumu ilə uzlaşır; əks istiqamətdə istifadə isə sanksiya yönümlü "ikinci şans" mexanizminə çevrilə bilər. Nəhayət, bəraətdən sonra əleyhinə yenidən mühakimənin rəsmiləşdirilməsi, artıq qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarını dəyişkən və qeyri-sabit hala gətirməklə hüquq sisteminin bütövlükdə sabitliyini risk altına atır və res judicata / ne bis in idem qaydalarının mahiyyətini zədələyir (Yenisey & Nuhoglu, 2014).

Hüquqi baxımdan isə Türkiyə Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 311–317-ci maddələrində yenidən mühakimə hüququnun səbəbləri və prosedur tələbləri ayrılıqda tənzimlənmişdir. Xüsusilə CMK-nin 317-ci maddəsinin tələbinə əsasən, müraciət edən şəxs yenidən mühakimə üçün konkret hüquqi əsas və bu əsaslara söykənən sübutları açıq şəkildə göstərməlidir. Əgər müraciət konkret cinayət əməlinin törədildiyini sübutlarla əsaslandırarsa, bu halda ya həmin əməllə bağlı hökm çıxarılmalı, ya da digər hüquqi səbəblərə əsasən istintaq aparıla bilmədiyi sübut olunmalıdır. Məhkumun xeyrinə yenidən baxılmasına dair müraciətlərdə isə belə məhdudiyyətlər tətbiq olunmur (CMK, m.316).

Türk Cinayət Mühakəməsi Kanunu'nun (CMK) 311-ci maddəsində qanuni qüvvəyə minmiş qərarla nəticələnmiş cinayət işinə hökm verilmiş olsa belə, bəzi hallarda həmin hökmün təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə olaraq yenidən nəzərdən keçirilməsi hüququ tanınmışdır. Bu maddədə mühakimənin yenilənməsi yalnız məhdud sayda hallarla (numerus clausus prinsipi) və konkret hüquqi əsaslarla mümkün sayılır.

TCMK 311-ci maddəsi ilə müəyyən edilən səbəblər və əsaslar olduqda, artıq qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü, şəxsin xeyrinə olaraq mühakimənin yenilənməsi proseduru əsasında yenidən araşdırılır. Bu isə təqsirsiz şəxs barəsində səhvən

verilmiş ittiham hökmünün aradan qaldırılması məqsədini daşıyır. Əlavə olaraq, yeni açılmış hallar üzrə işə yenidən baxılması üçün müraciət edildikdə bu tələb CPM-nin 317-ci maddəsinə əsasən hüquqi əsaslara və sübutlara söykənməlidir, əks halda tələbin baxılmasından imtina olunur (Ersoy, 2020).

4. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində yeni açılmış hallar üzrə icraatın xüsusiyyətləri

Yeni açılmış hallara görə məhkəmənin hökm və qərarlarına baxılması qanuni qüvvəyə minmiş düzgün olmayan (səhv) hökmün və ya qərarın çıxarılmasına səbəb olan və işin istintaqı və məhkəmə baxışı zamanı mövcud olan, lakin istintaq apararı şəxsə və ya işə mahiyyəti üzrə baxan məhkəməyə məlum olmayan yeni halların aşkar edilməsi ilə əlaqədar olaraq baş verir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 54-cü fəslində yeni açılmış hallar üzrə icraata həsr olunmuşdur.

Xüsusi icraatın bu növünün başlanması və həyata keçirilməsi üçün əsas kimi çıxış edən faktların rəhbər tutulmalı olan kriteriyası açılmış halların yeni olmasıdır, burada yenilik, açılmış halların elə bir xassəsini ifadə edir ki, həmin xassəyə görə, bu hallar məhkəmə tərəfindən işin halları dərk edilərkən və bu hallar əsasında qərar (hökm) qəbul edilərkən, eləcə də, həmin qərarın qanuni qüvvəyə minməsi zamanı, faktiki olaraq, mövcud olmuş olsalar da, onlar məhkəmə üçün naməlum qalmış olurlar və əks etdirdikləri biliyin (məlumatın) xarakterinə görə məhkəməyə məlum olduqları təqdirdə işin gedişatına və qərarın qəbul edilməsinə bilavasitə təsir göstərə bilirlər.

Cinayət mühakiməsi sistemində yekun məhkəmə qərarlarına yenidən baxılma hüququ istisna xarakter daşısa da, ədalətli məhkəmə hüququnun təminatı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 461-ci maddəsi məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya digər yekun qərarlarına yeni açılmış hallar üzrə baxılması üçün konkret əsasları sadalayır. Bu əsaslar, əvvəlki məhkəmə araşdırmasında məlum olmayan və hökmün əsassız çıxarılmasına səbəb olan hüquqi və faktiki hallar kimi qiymətləndirilir.

CPM-nin 461-ci maddəsi, eyni zamanda Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsində təsbit olunan “ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ” ilə də uzlaşır (Abbasova (2024)).

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 463-cü maddəsinə əsasən, hazırda yeni açılmış hallar üzrə hökm və ya digər yekun qərarların yenidən baxılması səlahiyyəti yalnız Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumuna məxsusdur. Bu normativ yanaşma prosesual sistemdə mərkəzləşdirilmiş nəzarət mexanizmi yaratmaqla hüquqi müəyyənlik və vahid məhkəmə təcrübəsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Lakin mövcud mexanizm təcrübə baxımından bir sıra problemlərə yol açmaqdadır, məsələn: müraciətlərin Plenumda yığılması, baxılma müddətinin uzanması və prosesin çevikliyinin zəifləməsi və s.

Ərizələrin yalnız Ali Məhkəmənin Plenumuna yönəldilməsi sistemdə süni yüklənmə yaradır, halbuki yerli instansiya məhkəmələrinin səlahiyyətləndirilməsi prosesual ədalətliliyi zəiflətmir. Əksinə, işin hallarını daha yaxşı bilən məhkəmənin strukturunda yeni tərkibin işə baxmasını təmin etməklə həm hüquqi müəyyənliyi, həm də qərarların keyfiyyətini yüksəldəcəkdir.

Eyni zamanda, prosessual çeviklik prinsipi baxımından da təklif edilən mexanizm daha məqsədəuyğundur. Çünki müraciətin eyni instansiyada baxılması əlavə vaxt və resurs itkisini aradan qaldırır, tərəflərin məhkəməyə əlçatanlığını artırır və ümumilikdə məhkəmə sisteminin səmərəliliyini gücləndirir.

Müqayisəli hüquqi təhlil nəticəsində məlum olur ki, Avropa ölkələrinin əksəriyyətində işə yenidən baxma institutunun səlahiyyət bölgüsü daha ideal qurulmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, İtaliya cinayət prosessual hüququnda tətbiq olunan *revisione* institutu işin əvvəlcə hökm çıxarmış məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilməsini nəzərdə tutur. Bununla belə, təkrar baxış eyni məhkəmənin əvvəlki tərkibindən fərqli hakimlər kollegiyası tərəfindən həyata keçirilir. Belə mexanizm həm qərarların obyektivliyinin qorunması, həm də işin daha operativ araşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Almaniya təcrübəsi (StPO §§ 359–373a) də oxşar yanaşmanı təsbit edir: yeni açılmış hallar üzrə ərizələr hökmü çıxarmış məhkəməyə təqdim olunur, lakin işin mahiyyəti əvvəlki qərarı vermiş hakimlərdən ibarət olmayan yeni heyət tərəfindən araşdırılır.

Müxtəlif Avropa ölkələrində formalaşmış bu modelin əsasında iki fundamental məqsəd dayanır: bir tərəfdən, ədalətli məhkəmə hüququnun təminatı, digər tərəfdən isə prosesin sürət və səmərəliliyinin artırılması. Beləliklə, qərarın qəbulunda iştirak etməmiş hakimlər tərəfindən işin yenidən araşdırılması həm hüquqi legitimliyi gücləndirir, həm də təkrar prosessual ədalətsizliklərin qarşısını alır.

Beynəlxalq müqayisəli təcrübə və fundamental hüquqi prinsiplər nəzərə alındıqda, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (CPM) 463-cü maddəsinin normativ tənzimlənməsinin yenilənməsi obyektiv zərurət kimi meydana çıxır. Bu əsasla, qeyd edilən maddənin aşağıdakı redaksiyada verilməsi təklif olunur:

“Yeni aşkar edilmiş hallar əsasında məhkəmənin hökmünün və ya digər yekun qərarının yenidən baxılması barədə ərizə həmin hökmü və ya qərarı çıxarmış məhkəmənin sədrinə təqdim olunur; ərizəyə həmin məhkəmənin əvvəlki tərkibdə iştirak etməmiş fərqli tərkibi (və ya təkbaşına hakim) tərəfindən baxılır. Ali Məhkəmə Plenumunun səlahiyyət dairəsinə aid işlər bu prosedurdan istisna olunur.”

Cinayət-prosessual hüquqda kompensasiya hüququ dövlətin prosessual ədalətsizliklərə, orqanların qanunsuz və ya əsassız hərəkətlərinə görə məsuliyyətinin mühüm təminat mexanizmidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 56-cı maddəsində kompensasiya hüququna malik subyektlərin dairəsi müəyyən edilmişdir (Cəfərquliyev, 2008). Bu dairəyə, əsasən, bəraət almış və ya qanunsuz cinayət təqibinə məruz qalmış şəxslər daxil edilmişdir. Bununla belə, mövcud normativ baza yeni açılmış hallar üzrə bəraət almış və ya cəzası yüngülləşdirilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətini ayrıca tənzimləmir.

CPM-in 56-cı maddəsinə əsasən kompensasiya hüququ yalnız ilkin prosessual səhvlərlə bağlıdır (qanunsuz həbs, əsassız cinayət təqibi, prosessual məcburiyyət tədbirlərinə qanunsuz məruz qalma və s.). Lakin yeni açılmış hallar əsasında məhkəmə hökmünün dəyişdirilməsi nəticəsində bəraət alan və ya daha yüngül cəzaya məhkum edilən şəxslərin də faktiki olaraq səhv hüquqi qiymətləndirmə nəticəsində konstitusion hüquqları pozulur. Bu şəxslərin müəyyən müddət azadlıqdan və ya digər hüquqlardan əsassız məhrum edilməsinə baxmayaraq, onlar üçün kompensasiya almaq hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Bu, həm ədalətli mühakimə hüququ (AİHK, maddə 6), həm də effektiv müdafiə vasitəsi hüququ (AİHK, maddə 13) ilə ziddiyyət təşkil edir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir sıra qərarlarında (məs., *Shilyayev v. Russia, Moreira Ferreira v. Portugal* (No. 2)) bəraət və ya cəzanın yüngülləşdirilməsi nəticəsində yaranan hüquqi zərərin kompensasiya ilə əvəzlənməsini dövlətin öhdəliyi kimi dəyərləndirmişdir (United Nations, 1948). BMT-nin Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Paktının 14.6-cı maddəsi də bəraət və ya daha yüngül cəza nəticəsində azadlıqdan əsassız məhrum edilmiş şəxslərin kompensasiya hüququnu xüsusi vurğulayır.

Bu kontekstdə CPM-in 56-cı "*Vurulmuş ziyanın ödənilməsi hüququ olan şəxslər*" adlanan maddəsinə aşağıdakı məzmununda yeni bəndin əlavə olunması məqsədəuyğun hesab edilə bilər:

"56.0.7. *Yeni açılmış hallar üzrə məhkəmənin hökmü nəticəsində bəraət almış və ya cəzası yüngülləşdirilmiş şəxslər*".

Fikrimizcə, konkret maddənin qeyd olunan məzmununda əlavənin edilməsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində bərabərlik hüququnu təmin edilməsinə xidmət edir.

5. Nəticə

Yeni açılmış hallar üzrə yenidən mühakimə olunma institutu hər üç ölkədə hüquqi müstəvidə oxşar məqsədləri daşısa da, onun tətbiqi mexanizmləri, müdafiə hüququnun həddləri və məhkəmə təcrübəsi baxımından mühüm fərqliliklər mövcuddur.

İtaliya cinayət hüququnda yenidən baxış proseduru sadəcə hüquqi mexanizm deyil — bu, ədalət sisteminin öz səhvlərini qəbul etməyə və onları düzəltməyə hazır olduğunu göstərən əhəmiyyətli bir göstəricidir. Xüsusi hüquqi vasitə olaraq, o, adi apellyasiya və kassasiya icraatlarının xaricindədir, lakin məhkəmə hökmlərinin qanuniliyinin qorunmasında əsas rol oynayır. Bu institutun mövcudluğu hətta yaxşı işləyən hüquq sistemlərinin də bəzən səhv nəticələr verə biləcəyini və hüquqi dövlətlər tərəfindən bunun üçün sistemli şəkildə həmin qərarları yenidən nəzərdən keçirmək imkanının olduğunu vurğulayır.

İtaliya Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (maddələr 629-634) işə yenidən baxılması üçün müddəalar nəzərdə tutulur. Tələblər məqsədli şəkildə sərtidir: əsaslar ciddi olmalı, sübutlar inandırıcı, prosedur şərtləri isə diqqətlə yerinə yetirilməlidir.

Bir çox xarici ölkələrin qanunvericiliyində yenidən məhkəmə baxışı prosesi, qanuni qüvvəyə minmiş hökmlərdə mövcud olan səhvlərin aradan qaldırılması məqsədilə, qanunvericilikdə məhdud sayda nəzərdə tutulmuş əsaslarla bir qayda olaraq, hökmü çıxarmış məhkəməyə müraciət olunması ilə başlayır (Bakım, 2013). Müraciətin icraata qəbul edilməsinə dair qərar verildikdən sonra, həmin məhkəmə tərəfindən yenidən baxış tələbi mahiyyəti üzrə araşdırılır.

Milli qanunvericilikdə isə bu prosedur fərqli şəkildə tənzimlənmişdir: yenidən mühakimə tələbi ilə ərizə yalnız Ali Məhkəmənin Plenumuna təqdim olunur və icraat yalnız hüquqi məsələlərin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır. Halbuki, bir çox Avropa ölkələrində belə müraciətlər qayda olaraq hökmü çıxarmış məhkəməyə təqdim olunur və həmin məhkəmə həm hüquqi, həm də faktiki halları birlikdə araşdıraraq qərar qəbul edir.

Müqayisəli tədqiqata əsaslanaraq aşağıdakı islahatların aparılması məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Ərizələrin ilkin baxışı üzrə məhkəmə aidiyyəti və yuxarı məhkəmə instansiyasına şikayət hüququnun təminatı – Ərizələr ilkin olaraq hökmü çıxarmış məhkəməyə təqdim edilməli, işə əvvəlki tərkibdə iştirak etməmiş müstəqil hakim heyəti baxmalıdır. Qərardan

apellyasiya və kassasiya şikayəti imkanı verilməli. Bu model mərhələli, şəffaf və effektiv hüquqi müdafiə mexanizmini təmin edəcək.

2. **Məhkəmə qərarlarının icrasının dayandırılmasına dair şikayət imkanı** – Mövcud qanunvericilikdə mühakimənin yenilənməsi üçün müraciət əsasında icranın dayandırılması mexanizmi yoxdur. Bu isə, xüsusilə haqsız azadlıqdan məhrumətmə hallarında geri dönüşü olmayan nəticələrə səbəb ola bilər. İcranın dayandırılması barədə qərarlara qarşı şikayət hüququ təmin edilməlidir.

3. **Zərərin ödənilməsi hüququnun genişləndirilməsi** – CPM-in 56-cı maddəsində nəzərdə tutulan kompensasiya hüququ yalnız bəraət və ya cəza təyin edilməməsi halları ilə məhdudlaşdırılıb. Yenidən mühakimə nəticəsində cəzası yüngülləşdirilən şəxslərə də kompensasiya hüququ tanınmalı və bu müddəa qanunda təsbit edilməlidir.

4. **İctimai hesabatlılıq və statistik monitoring** – Məhkəmə-Hüquq Şurası və Ali Məhkəmə tərəfindən yeni açılmış hallar üzrə icraat barədə illik hesabatlar hazırlanaraq dərc edilməlidir. Hesabatlarda ərizələrin sayı, əsaslandırma kateqoriyası, qərarların nəticələri və müddət göstəriciləri anonimləşdirilmiş formatda təqdim olunmalıdır. Bu şəffaflıq vətəndaşların hüquqi məlumatlılığının artmasına xidmət edəcək.

Ədəbiyyat

1. Abbasova, F.M. (2024). Cinayət prosesi. Xüsusi hissə (5-ci yenidən işlənmiş nəşr). *Bakı: Hüquq yayın evi.*
2. Abbasova, F.M. (2018). Cinayət prosesində xüsusi icraatlar. *Bakı: Ecoprint.*
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. (2021) (F.Y.Səməndərov, elmi red.). Bakı: Hüquq yayın evi.
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası. (2016). (C.H.Mövsümov, B.C.Kərimov, & Ə.H.Hüseynov, red.). *Bakı: Digesta.*
5. Cəfərquliyev, M.Ə. (2008). Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. *Bakı: Qanun.*
6. Akbulut, B. (2021). Ceza hukuku genel hükümler (8. baskı). *Ankara: Adalet Yayınevi.*
7. Bakım, S. (2013). Ceza muhakemesi hukukunda yargılamanın yenilenmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 919–938.
8. Ersoy, Y. (2020). 7188 sayılı Kanunla Ceza Muhakemesi Hukukuna edilen değişikliklerin değerlendirilmesi. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78, 113–135.
9. Yenisey, F., & Nuhoğlu, A. (2014). Yargılamanın yenilenmesi muhakemesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(123–124), 7–25.
10. Türkiye. (2004). Ceza Muhakemesi Kanunu (5271 sayılı Kanun, 4 Aralık 2004). *Resmî Gazete*, 17 Aralık 2004, Sayı 25673.
11. Bolognari, M. (2018). The appeal in the Italian criminal legal system: Legislative reforms and case law / *L'appello nel processo penale italiano: tra riforme e prassi giurisprudenziali*. University of Padova. <https://doi.org/10.26650/JPLC431911>
12. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended). (1950). *Council of Europe*. Retrieved June 2025, from https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
13. Corte costituzionale (Italy). (2011). Sentenza n. 113/2011.
14. Davies, A. (2012). State liability for judicial decisions in European Union and international law. *International and Comparative Law Quarterly*, 61(3), 585–610.

15. Italy. (1988). Codice di procedura penale. *Presidential Decree No. 447 of 22 September 1988*, as amended.
16. Marandola, A.A., & Bene, T. (2017). La riforma della giustizia penale: Modifiche al codice penale, al codice di procedura penale e all'ordinamento penitenziario (L 103/2017). Milano: *Giuffrè*.
17. United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171.
18. United Nations. (1990). Procedures for the effective implementation of the Basic Principles on the Independence of the Judiciary (UNGA Res 45/166, 18 December 1990).
19. United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948, UNGA Res 217 A (III))

LEGAL POSSIBILITY OF RETRIAL BASED ON NEWLY DISCOVERED CIRCUMSTANCES AND CURRENT CHALLENGES

L.I.Mammadova

SUMMARY

This article analyzes the legal nature, procedural framework, and practical application of the revision mechanism. Particular emphasis is placed on the integration of international human rights standards — especially those stemming from the European Convention on Human Rights (ECHR) and the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) — into Azerbaijan's domestic legal system.

ПРАВОВАЯ ВОЗМОЖНОСТЬ ПЕРЕСМОТРА ПО ВНОВЬ ОТКРЫВШИМСЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Л.И.Мамедова

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются правовая природа, процессуальные рамки и практическое применение механизма пересмотра. Особое внимание уделяется интеграции международных стандартов в области прав человека — в частности положений Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (ЕКПЧ) и практики Европейского суда по правам человека (ЕСПЧ) — во внутреннюю правовую систему Азербайджана.

Məqalə redaksiyaya 26 noyabr 2025 tarixində daxil olmuş, 27 noyabr 2025 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.